

ság, illetve büntett szükségességének és a hit konsztitív jellegének kérdésében”. (165. o.) Amennyiben a töredéket (melyet Hévízi maga egészében közöl is) deszifrizni lehet, a két szereplő négy választási lehetőséget kínál. Az egyik: együtt élni a feszültséggel, etikusan, a második: együtt élni a feszültséggel, de könnyedén, frivolon, a harmadik: túljutni a feszültségen, megoldani azt, vagy legalábbis – vateszként vagy profétaként – megidézni a feszültségtől való megváltás lehetőségét; a negyedik: együtt élni a feszültséggel, vateszként, megidézve a feszültségben élők új világának eljövételét. Nagy leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy az utolsó lehetőség az igényesen-eredetien nietzschei, de persze Zarathustra kísértete, megkülönböztethetetlen hasonmása beéri a harmadikkal. A harmadik lehetőség a totális társadalmakba való fejesugrás javaslata. Mikor Lukács annak idején azt mondta, hogy a kommunista párt szabadította meg a fejfájásától, ezt (is) értette. Ha e kettőtől eltekintünk, mi marad? Az egyik: együtt élni a feszültséggel, etikusan, a másik: együtt élni a feszültséggel, könnyedén, frivolon. Úgy látszik, mintha az utóbbi lenne a könnyebb út – de ez csak látszik így. Aki erre az útra lép, annak nagy tehetségre van szüksége, különben csak a könnyedség marad, és a feszültség feloldódik a frivolításban. S akkor eljutunk Lukács köznapi emberéhez vagy Heidegger „das Man”-jához – és megszűnünk egzisztáló gondolkodók lenni. Marad még egy út: együtt élni a feszültséggel, etikusan. Aki erre az útra lép, az Kierkegaard árnyékában él. Élhet még Nietzsche csillaga alatt is, de ez az árnyék őrzi meg a Zarathustra (az eredetijével oly könnyen összetéveszthető) hasonmásának kísértésétől.

Nos, amennyiben formákról beszélünk (a lélek tartalmának megformálásáról) és nem egyes, korhoz kötött gondolatokról, akkor nem nagy merészség azt állítanunk, hogy ugyanazon utak keresztezik az ezredforduló egzisztáló gondolkodóinak sorsát, mint annak idején a századforduló egzisztáló gondolkodóinak a sorsát. Ezek a lehetőségek a XX. században nem léteztek, jobban mondva a XX. században nem ezek voltak a választatok. Ott nem azt kérdeztük, hogy van-e etika, hanem azt, hogy milyen az etikád, nem azt, hogy van-e hited, hanem hogy kiben/miben

hiszel, ott nem fáj a fejünk, mivel levágták, ha nem akartuk, hogy kimossák az agyunkat. Ott nem volt problémánk a metafizikai abszolútummal, mert csak a tizparancsolatot kellett fejünkbe vésnünk. De most átléptük a XXI. század mezsgyéjét, eltemettük mind a halottainkat, mind az eszményeinket, és visszajutottunk a réges-régen magukra hagyott lélekformákhoz, melyeken, azt hittük, egyszer már túljutottunk. Hogy hány gondolkodó tér vissza ezekhez a lélekformákhoz, az értelmetlen kérdés, hiszen a századfordulón sem számoltuk a gondolkodó fejeket. Csak annyit mondhatunk, hogy azok, akik gondolkodnak, újra így gondolkodnak. Igaz, be vannak oltva – egyelőre – a totális társadalmakba való ugrás kísértése ellen. De az immunizálás ideje hamarosan lejár. Az, aki gondolkodik, sajnos éppen olyan könnyen felejt, mint az, aki nem. De az előbbi legalább emlékezni is képes.

Hévízi Ottó szöveggönyve segítségével részt vehetünk egy régi kártyajátékban, és megpróbálhatunk más lapokra tenni.

Heller Ágnes

VÁGI GÁBOR: MEZŐHEGYES*

Kardos Sándor képeivel

*A kötetet gondozta és szerkesztette Závada Pál
Századvég, 1994. 321 oldal, 420 Ft*

Minden társadalmi létezés legfőbb dimenziója az idő, a kapcsolatoké az idő tudata. Az egyetlen időpillanatba szorított emberszociológiai vizsgálat, akármilyen mély volt a felvétel, végeredményét tekintve alig különböztethető meg a méhekétől vagy a természetétől. A magyar szociológia mindig történeti volt, s

* Ez a kritika eredetileg a *Külgazdaság* 1994/12. számában jelent meg – átengedését ezúton köszönjük. E szokásunktól eltérő újraközléssel szeretnénk – a *Külgazdaságtól* feltehetően különböző – olvasóközönségünk figyelmébe ajánlani Lányi Kamilla írását. (A szerk.)

valószínűleg erre vezethető vissza, hogy a szociográfia is mindenkor visszanyúlt legalább az előző nemzedékig, felmutatva azoknak az intézményeknek és a gazdasági környezetüknek a változását, amelyekben a felvétel idején a vizsgált csoport vagy réteg egyedei és a köztük lévő relációk értelmezhetőek mutatkoztak.

Vági Gábor MEZŐHEGYES-e már a vizsgálat célját és a leírás módját tekintve is történeti szociográfia.¹ Ebben egy egyedi és bonyolult településrendszer – a mezőhegyesi állami birtokhoz kötődő Központ és az idők folyamán több mint nyolcvanra növekvő, ma húsz körül meglévő major – társadalmát kialakulásától kezdve képezi le, mélység és részletezettség tekintetében mintegy kinyagytva a legutóbbi háborút megélt nemzedék társadalmi hányattatásainak, oda-vissza rendeződéseinek kiinduló- és fordulópontjait: a cselédsort, a felszabadulást, a földreformot és visszacsinálását, 1956-ot, a végsőnek gondolt földfosztást és berendezkedést a mindenható Központ árnyékában.

Ugyancsak a magyar szociográfia hagyományába illeszkedve, Vági Gábor MEZŐHEGYES-e irodalmi mű is. A sokféle kidolgozású részekből összeálló könyv ilyenként való egységét, akármilyen az egyes részeinek a műfaja, módszertani megoldása – irodalmi esszé, riport, interjú, dokumentumközlés, településszociológiai, társadalomtörténeti tanulmány, értekezés az erkölcsről –, írójának szociológiai szemlélete és a magyar szociológiában egyedülálló, senki máséval össze nem téveszthető elbeszélő hangja adja meg. Az elbeszélés feszültsége pedig abból ered, hogy a maga gyűjtötte adatokat és személyes tapasztalatait a szerző mindenkor szembeviseli a másokéval. Megvan ebben az eljárásban a versengés eleme is, hiszen többnyire volt kivel versenyeznie.

Féja Géza megérkezése Mezőhegyesre 1937-ben például drámai volt: vezényszóra hajladozó summáslányok a határban, képeskönyvbe illő palotácskák, kecses hintók a Központban; a mintagazdaság tehenei lepedőn ellenek, a cselédek között húszszázalékos a csecsemőhalandóság.² Vági több mint harminc évvel később simán landolt: a vonat a község közepén tette le, a kép „jóleső”, a cselédsor még odébb van.

Az első száz év és a második egy uradalom életében

Mi is ez a Mezőhegyes? II. József alapította ménesbirtok az egykori Csanád megyében (kellett a ló a háborúkhöz); mintagazdaság (a „ménesosztály” okosan elválasztva a „gazdasági osztály”-tól) ipartelepekkel, vasútvonalakkal, folyó vízzel (az istállókban), telefonnal már az első világháború előtt; ugyanez a két világháború között, ahol (majdnem) minden cselédcsaládnak jutott egy-egy szoba, két szobára konyha, a summások vaságyon alhattak, és nem hiányzott egészen a betegbiztosítás. Ugyanakkor úgynevezett eszmei község is volt, vagyis az uradalom ellátta a közigazgatás feladatait a Központ és a szerteszört majorok, illetve lakosaik fölött. 1945 után sokáig változó számú, változó központú üzemegységekből szervezett állami gazdaság (később kombinát) lett, megalakult benne a községi tanács. Amikor Mezőhegyesről mint községről beszélünk, nem falura és annak a határára kell gondolni: területe körülbelül kétszáz négyzetkilométer, északról dél felé haladva majdnem egynapi járóföld.

Vági Gábor könyvének két elemző fejezetében (III. A KÖZPONT; IV. A MAJOROK) gondos, módszeres és aprólékos leírását adja annak, hogy a Központ központjától északra és délre, főutcájától jobbra és balra milyen típusú lakókörzetekben, épületekben, mekkora és milyen komfortfokozatú lakásokban kik és hányan laknak, mennyi a gyerekük; megállva egy-egy pillanatra a táblázatokba foglalt statisztikák, disszimilitási és szegregációs mutatók számolgotása közben eltöprengeni azon, hogy vajon a mezőgazdasági fizikai foglalkozás, kis lakás vagy sok gyerek lehet-e akadály a fürdőszoba építésének, a saját fürdőszoba megléte annak, hogy a lakásba a vizet is bevezessék.

Az imént a Központ központját emlegettük. Mezőhegyesen az uradalom (később húszezer hektáros szocialista nagyüzem) és a község központja mindenkor egybeesett, a kettő igazgatása pedig inkább csak formálisan vált el egymástól (a második világháború előtt még úgy se). A Központ maga is összetett település: a hivatalokat és a vezető réteg lakóhelyét magába foglaló központhoz ipari üzemek, hozzájuk tartozó régebbi és újabb lakótelepek csatlakoznak, ezt egészíti ki a fa-

lusias jellegű házakból álló két Újtelep és az Ómezőhegyes nevezetű, egykori cselédházakból álló lakonegyed. A Központtól távolodva, a majorokban az egy-két szobás lakásokra felosztott cselédsorház a fő épületforma. Utca nincs errefelé, udvar se; konyhák, ólak, mellékhelyiségek az ajtó előtt vagy a ház mögött helyezkednek el, jó esetben sikerül kerítéssel elválasztani egy-egy család életterét.

A korábbi látogatók és újságíró kíséretük tagjai nem ugyanezt látták Mezőhegyesen: a Habsburg trónörökös vagy a kormányzó barátai árnyas fasorok között robogtak a lovasparádékra, 1945 után pedig az arra járó riporterek pártállásuktól és a széljárástól függően hol az újdonsült parasztok, hol a gyári munkások, hol a tisztviselők lakát látták egyszer szépnek, korszerűnek, másszor ósdinak, lebontanivalónak. A cselédsorról nem volt szó.

A major nagyobb, ha valamelyik üzemegység központja, kisebb, esetleg csak egy-két lakásból áll, ha nem. Ezek korábban mind szolgálati lakások voltak, az állami gazdaság dolgozói laktak bennük. Némelykor a majorból kivonult az állami gazdaság, ezek akkor tanácsi majorok lettek, lakásaik tanácsi bérlakások. Volt major, amelyet másik községhez csatoltak, mert lakóik odavalósi termelőszövetkezetbe jártak dolgozni.

Mezőhegyesnek e külterületén a hetvenes évek végén körülbelül ötezer ember élt, a Központban négyezer, a Központ központjában 550. A lakáshelyzet körzetenkénti vizsgálata bizonyító erővel mutatta ki, hogy a foglalkozási hierarchia felső fokán a szellemi foglalkozásúak, a közepén a nem mezőgazdasági fizikaiak, a legalsón a mezőgazdasági fizikai munkások állnak, és hogy a középső csoport inkább vegyül fölfelé, mint lefelé. A foglalkozási hierarchia társadalmi hierarchiává merülve élt tovább azután is, hogy ezeknek az embereknek már csak kisebb része talált munkát magában az állami gazdaságban, illetve annak a Mezőhegyes községbe eső területén: a község 3900 aktív keresőjéből 1800-an. Ez utóbbiak közül körülbelül ezren a majorokban laktak a vizsgálat idején. (Az állami gazdaság dolgozóinak száma ennél több volt: sokan a szomszédos községekből jártak be, mások be se jártak, hanem azokban a közsé-

gekben laktak, amelyekben a gazdaság újabb birtokrészekhez jutott az ötvenes-hatvanas években.)

A CSELÉDNEK LENNI címet viselő V. fejezet első részében kitűnő összefoglalását kapjuk a cselédi jogviszony történetének és a cselédhelyzet klasszikus leírásainak (ILLYÉSNÉL, ERDEINÉL), különösen kiemelve azt, hogy a családfő munkahelyi pozíciója (nem pedig teljesítménye) egyértelműen meghatározta a család minden tagjának anyagi helyzetét és munkalehetőségeit, továbbá, hogy a nagyüzemi munkaszervezet fegyelme teljes mértékben kiterjedt a családtagok magánéletére és magántevékenységére is. Új eredménynek és új szempontnak tekinthető az, hogy a szerző felhívja a figyelmet a majornak mint településtípusnak a meghatározó vagy legalábbis konzerváló szerepére e viszonyok fenntartásában. A cselédségnek tehát, mint megjegyzi, volt mi alól felszabadulnia. A FELSZABADULÁS VÁLTOZATAI című VI. fejezet ehhez képest bájos kitérőnek tűnik, amelyből kiderül, hogy a könnyes-bús helytörténetek állításaival ellentétben 1944 őszén a front közeledtével német csapatoknak, magyar katonáknak nem volt idejük kiüríteni a gazdaságot, Mezőhegyes környéke pár óra alatt elesett, miáltal a gazdaság, szovjet parancsnokság alá kerülve, egyszeriben hátországgá és hadtápterületté vált, az összes ilyenkor szokásos következménnyel.

Amikor Veres Péter³ Mezőhegyesre utazott meghirdetni a földreformot (hogy állami föld legyen kimérve legelőszőr, amely ráadásul az ország legjobb földje), akkor még arról volt szó, hogy a gazdaság 30 000 holdjából jó 24 000-t fel fognak osztani. Pár nap múlva kiderült, hogy csak 15 600 holdat, ennek egyharmadát kaphatják a cselédek, a maradékot tizenhárom, földhiánytól fuldokló község agrárproletárjai. Ily módon 3063 családnak adtak földet, köztük 876 cselédnek. Amikor látták, hogy sokkal kevesebb földet kaphatnak, mint amennyit igényeltek volna, a cselédek közül legalább ugyanennyi visszalépett. Azok a cselédek, akik hozzájutottak egy darab földhöz, a gazdaság engedélyével elbontották a cselédházak egy részét, és vályoggal kipótolva falut építettek maguknak, meg tanyákat. Így született egyike a már említett két Újtelepnek.

Eközben a községben élénk pártcsaták folytak: a kommunisták az újjgazdákat támogatták, a szociáldemokraták a nagyüzemet és az iparban dolgozókat, az „iparosokat”. A frontvonalak valójában nem voltak ennyire világosak: Mezőhegyes szegényparasztsága, de különösen földhöz jutott cselédsége harcba keveredett a környező falvakkal és az odavalósi újjgazdákkal, ez utóbbiak voltak a „falusiak”. Ezek egy-két esetben elérték, hogy a kapott földjüket saját falujuk határához csatolják, de építőanyag, igazszerzés ügyében rendszerint ők húzták a rövidebbet.

Azután a könyvnek egy egész fejezete szól arról, hogyan vette el a hatalom a földet ettől az egymással is marakodó háromezer családtól. Maguk az újjgazdák pedig, akik az egyik idézett forrás szerint „öt-hat évi próbálkozás után meggyőződtek a szocialista nagyüzemi gazdálkodás előnyeiről”, visszaszomfordáltak az állami gazdaságba, vagy bekéredzkedtek valamelyik termelészövetkezetbe. 1953-ban számosan, majd egy rendelet folytán 1957-ben 2661-en megpróbálták visszaigényelni a földjüket. Közülük tizen kaptak vissza összesen 26 holdat. A többieket földhiány címén elutasították. Közben persze volt egy forradalom, gyűlésekkel, sztrájkokkal, követelésekkel. Nemcsak ennek a könyvnek, hanem 1956 történetének egyik legszorongatóbb csúcspontja, amikor az állami gazdaság munkásai forradalmi követelésként visszakövetelik a háború előtti cselédbért, a kommenciót, nem feledkezve meg az évi 56 kilogramm szalonnáról sem. Mindezek után nem maradt más hátra, mint jogilag is kisajátítani a valahai földhöz juttatottak elhagyott földjeit, a község területén megmaradt, ötszáznál is kevesebb gazdát pedig bekergetni a termelészövetkezetbe. Ez megtörtént hiánytalanul. Mindazonáltal Mezőhegyesen nem maradt termelészövetkezet. Ami mégis megalakult valamelyik majorban, az vagy megszűnt, vagy más községhez csatolták.

„Nyúzd meg, mint a verebet!” – mondja a volt újjgazda, saját sorsára emlékezve. Vági Gábor fölkereste az egykori parasztnyúzókat, járási, megyei embereket, népnevelőket. Összegyűjtötte leirataikat, határozataikat, jegyzőkönyveiket. Többnyire az áldozataik sorstársai voltak, eredetileg megbecsült emberek, akik kiemelkedtek környezetükből, és a többiek bi-

zalmából nemzeti bizottsági, földosztó bizottsági tagok lettek. Észre se vették, mikor játszották el ezt a bizalmat. Akkor valamilyen iskolára küldték őket, majd más faluban, más vidéken, ahol még az emberek beszédét se nagyon értették, lettek begyűjtési megbízottak, tagosítási felelősök, tanácselnökök, akik egy aprócska tervfeladat kipipálásáért családok százait tették tönkre. Pályafutásuk alatt a társadalmi és mozgalmi erények rangsora többször is megváltozott: az engedelmes cselédi hűség a végén előkelő helyre rukkolt elő; fennen ragyoghatott a munkásöntudat, ha beérte a puszta ragyogással (meg némi elkülönüléssel a többiektől); csak a „falusiakkal” volt baj örökké, mert bár megszűntek birtokos parasztok lenni, akár állandó, akár idénymunkásként tűntek föl, akár az állami gazdaságban, akár a cukorgyárban jelentkezve, mindig elégedetlenkedtek, és mindenbe beleszóltak.

Vági könyvének második felét foglaltuk ezzel össze. Megtudjuk még, hogy az utóbbi időben, ugyanúgy, mint sok más állami gazdaságban, itt is megjelent a majorokban az a nehezen kiismerhető vándor népesség, amely vagy a legnehezebb munkát is vállalja, csak megfizessék, vagy csak lakni akar egy darabig, majd odébbáll. Ugyancsak országos jelenség, hogy mire ez a könyv elkészült, a falusias Újtelepek elnéptelenedtek, lakóik előregedtek, fiatalok többé nem költöztek oda. A tanyák már a kutatás elején omladoztak, és egy-két major is kezdett megüresedni, miként az a kezdetektől fogva lenni szokott, valahányszor változik a nagyüzemi termelés összetétele, technológiája vagy szervezete.

A történet meghosszabbítása

A Szociológiai Intézet néhány kutatója 1969-ben érdeklődő diákokat küldött falura, Magyarországra felfedezésére. Vági Gábor a pesti közgazdasági egyetem hallgatójaként, az egyik diákcsoporttal jutott el Békés megyébe, majd Mezőhegyesre. Rokoni szálak fűzték Békés megyéhez, tehát otthonos volt a vidéken, s abban, hogy kezdett visszajárni, nagy szerepe volt annak, hogy talált a Mezőhegyes történetét jól ismerő adatközlőt. Két évtizeden át készült a könyv, s bár így is kerek egész, befejezetlen maradt abban az értelemben, hogy szerzője önálló fejezetet szánt a

„falusiak” történetének. Velük szerzett tapasztalatainak summája és általánosítása – de nem a leírásuk – másik tanulmányának lett a témája.⁴ A falu itt is megszűnt a mezőgazdasági termelés színtere lenni, lakosainak társadalmi karakterét itt is az elvándorlás, a szervezeti kiürülés, az elhagyatottság határozza meg. Már a Mezőhegyes településszociológiai vizsgálatának adatai alapján következtethetünk arra, hogy a falu, illetve Mezőhegyes néhány falusias települése éppen ezt a mintát követi.

Mezőhegyes további történetét illetően – hiszen már a kilencvenes évtizednek is eltelt majdnem a fele – eléggé hézagos forrásokra vagyunk utalva. A legfőbb adalékot az 1991. évi pécsi falukonferencia előadásai szolgáltatják.⁵ Ebből kiderül, hogy a töredék megyék (ilyen a Békéscsaba irányítása alá került maradék Csanád is) gazdasági és társadalmi lemaradása 1949–1950 óta csak fokozódott a két háború közti időhöz képest; hogy Békés megyében 1989-ről 1990-re egyetlen negyedév alatt megháromszorozódott a munkanélküliség; és hogy az állami gazdaságokban az alacsonyabb beosztású agrárértelmiség, a „fehér galléros cselédek” helyzete, hangulata igen rossz volt. Újságból, rádióból tudjuk, hogy Békés megyében – mint mindig – rendkívül élesek voltak a földviták, bár az állami gazdaságot ezek a híradások nem említették. Más források megemlítik, hogy 1992. évi alapítással a gazdaság neve Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok Rt. lett; előtte ugyanúgy eladósodott, és ugyanolyan bonyolult tőkműveletek útján próbálta az állami tőketulajdonos kihúzni a bajból, mint a megtartásra szánt többi nagyvállalatot. A vezetőket itt is kicserélték. Az átalakulás előtt a kombinát aktuális területe 18 000 hektár volt, a kárpótlás befejezése utáni időre az alapítók 9-10 000 hektár megmaradását várták. A kárpótlás itt azt jelentette, hogy a birtok felét kárpótlási jegy ellenében értékesítették, a jegyzési határidő 1994. március 21. volt. Mint egy rádióinterjúban hallhattuk, a gazdaság szerkezete megváltozott: a sertéságazatot leválasztották róla, a ménes maradt; 3000 hektáron öntözési beruházásba fogtak, az új vezetők szénát akarnak természetien új technológiával, értékes tenyészállatokat, szarvasmarhát készülnék tartani; s mindezek propagálására nemzetközi

bemutatót, „birtok-show”-t terveztek (valószínűleg az 1885. évi Országos Kiállítás volt e műfajban az első). Az emberekről mindössze annyit lehet megtudni, hogy 1992 végén a gazdaság alkalmazottainak száma 1500 fő volt, és hogy újabban nagy elbocsátások várhatók.

Milyen könyv született?

Vági Gábornak e műve és egész szociológiai oeuvre-je nem köthető szorosan semmilyen szociológiai vagy szociográfiai iskolához. Ezt akár magyar hagyománynak tekinthetjük, de talán annak is tulajdoníthatjuk, hogy a tárgy angolszász és német irodalmán kívül a francia és koronként orosz kutatók publikációival is behatóan foglalkozott. A MEZŐHEGYES elejétől a végéig társadalomkritika, ágálás és agitáció nélkül, megfelelő Bibó és Erdei közös felfogásának, amely Bibó István szavaival így hangzott: „...sose szabad egy igazi társadalomkritika háttéréként elsősorban az atrocitásokra, a hajmeresztő esetekre helyezni a hangsúlyt”, és „...ahol a bajok egy reménytelenül rossz, torz hatalmi szerkezetből fakadnak, ott semmi értelme a panaszokkal a papírforma szerint »illetékesek«-tól várni az orvoslást”.⁶

Nem a helyenként szaktudományos, másutt irodalmi stílusa különbözteti meg ezt a művet az egykori és újabb falukutatókétól: mindkettőre van náluk elégséges példa. Hanem az, amit a kötet szerkesztője, Závada Pál rövid előszavában „szelid iróniának” nevez. Ez a roppant személyes irónia a régmúltak eseményeit idézve helyenként artistikusan játékosává válik, a mához közeledvén a szó szoros értelmében vett kortársirodalmon és art-kino-vetítéseken felnőtt saját nemzedékéhez szól. „*Tagadhatatlan, hogy a régmúlt formái bája ennek a korszaknak a dokumentumait is körülöngi. Még az erőszak is (ha nem fajul gyilkolássá) sajátos zamatot hordoz: a butaság és a rosszindulat zamatát.*” (108. o.) Az idézet az ötvenes éveknek szentelt fejezet bevezetőjéből való, amely jellegzetesen AZ ÚGYNEVEZETT ESZTENDŐK címet viseli. Az irónia még ebben is megtartott szelid volta abból fakad, hogy Mezőhegyesen nem voltak kulákperek, mert nem volt kit kipécézni, hogy ő a kulák. Ezért a továbbiak megértéséhez elégséges „...két elemi időrendi tényhez kapcsolni a történeteket. Ahhoz, hogy az ötvenes évek a hatvanas, a hetvenes és a nyolcvanas

esztendők előtt teltek el. És ahhoz, hogy 1945 után. (109. o.) Az olvasó, ha szereti tudni, hogy voltaképpen hol él, bizonyára eszében fogja tartani ezt az időrendet a kilencvenes évekre nézve is.

Az alig több mint háromszáz oldalas könyvnek csak hatvan százaléka a szöveg, a többi fotó. Néhány épületkép és történeti felvétel (pipaszárlábú miniszter 1912-ből, a kormányzó vadászaton, a kormányzó falatozás közben, olasz szenátorok az erdőszélen) kivételével a fotók Kardos Sándor nevezetes HORSUS ARCHIVUMÁ-nak a darabjai. A századforduló idejéből vagy inkább kicsit korábról származó két fényképtől, talán mert annyira elűntek a többitől, nehéz elszakadni. Az egyik érdekes arcú kövesdi asszonyé úgynevezett régi matyó viseletben; lehetett summásasszony is, de az esze valószínűleg többet ért, mint a fizikai ereje. A másikon húszvalahány éves jegyespár látható, ugyanabból az időszakból. Az ülő menyasszony a viselete alapján jómódú, polgáris izlésű, dél-alföldi parasztleány, a vőlegény gazdagon kiállított régi matyó öltözetben áll mellette. Mind a ketten megállapodottak, derekasak, szépek. Volta-képpen megdöböntő, hogy ezután nincs egyetlen jó tartású, nyílt tekintetű ember sem az egész gyűjteményben, se felnőtt, se gyerek. A tehén tőgye ráncos, a malackák angol-kórosak. Csupa torz, suta mozdulat, önelégült vagy ijedt vagy sunyi arc, a legjobb esetben is kényszeredett mosoly vagy befelé forduló, szenvedő kifejezés. Valamiféle geneti-

kai dráma zajlott volna le erre felé az elmúlt száz évben? Vagy ennek a sok elrontott fotónak a kiválogatása egy magát mindenáron megkülönböztetni akaró kultúrának, Bourdieu-féle osztályethoszt kifejező izlésnek felelne meg? Vajon mifélének? A recenzens úgy véli, hogy az általánosított mizantropia divatja nem jó ríposzt és nem jó védekezés korunk eddig elkövetett és ezután elkövetendő bűnei ellenében.

Az egyébként szép kiállítású kötet címlapján szőke kislány látható földgömbbel, mutatójával valahol Tajvan és a Fülöp-szigetek közti pontra bökve. Az olvasó biztos lehet abban, hogy Mezőhegyes nem ott, hanem Magyarországon, „...az északi szélesség 46° 21', a keleti hosszúság 20° 48' koordinátákkal leírható ponton fekszik. Ezt azonban nehéz elképzelni”. (7. o.)^{ao}

Závada Pál rendkívül gondos szerkesztője volt a kötetnek. Minden föllelhető kéziratdarabot sikerült beillesztenie a megfelelő fejezetbe. Néhány kisebb rész szövegét a korábbi közlésekből vette át. Némiképp megnehezíti az olvasó dolgát, hogy hiányzik a térkép mind a megyéről, mind a roppant bonyolult helyrajzú Mezőhegyesről, és egy akár-mennyire vázlatos helyszínrajz a Központtól. Akinek megvan a Pallas Nagy Lexikona, Csanád megye térképén megtalálja a régi majorkákat, a Központ vázlatát pedig olvasás közben elkészítheti maga, ez nem lesz nehéz, és a továbbiakban nagyon megkönnyítheti az eligazodást.

Jegyzetek

1. A recenzens köszönettel tartozik Losonci Ágnes szociológusnak, Palócz Éva közgazdának, Némethné Fülöp Katalin és Fügedi Márta néprajzkutatónak, továbbá Závada Pálnak, a kötet szerkesztőjének értékes felvilágosításaiért.
2. Féja Géza: *VÍHARSAROK. Szépirodalmi*, 1980. (Harmadik kiadás.)
3. Veres Péter akkor az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke volt.
4. Vági Gábor: *AHOL AZ ENGEDÉLYEZETT DEMOKRÁCIA MIT SEM ÉR. Új Forrás*, 1984. április. Könnyebben

hozzáférhető kiadása Vági Gábor: *MAGUNK, URAIM. Válogatott írások településekről, tanácsokról, önkormányzatokról*. Gondolat, 1991.

5. *VÁLSÁG ÉS KIÚT*: Falukonferencia. (Szerk.: Kovács Teréz.) Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1991.

6. Huszár Tibor: *BIBÓ ISTVÁN. BESZÉLGETÉSEK, POLITIKAI-ÉLETRAJZI DOKUMENTUMOK*. Magyar Krónika. Kolonell Lap- és Könyvkiadó Kft. 1989.

Lányi Kamilla